

El derelict de les llumetes de Porto Cristo Causes i data de la troballa

Antoni Puig Palerm

El vaixell romà enfonsat a Porto Cristo, conegut pel seu carregament de llumetes de terra cuita, va despertar un cert interès popular i científic des del primer moment de la seva troballa. Avui, la importància del jaciment ha fet que el Museu d'Història de Manacor compti amb una de les col·leccions de llumetes o llànties romanes més importants de l'Estat espanyol. No obstant això, hi ha molts interrogants sobre el derelict, com per exemple la natura del carregament principal que transportava, ja que les llumetes és ben cert que eren el carregament complementari de la nau. A més, com veurem, en la literatura que aquest jaciment ha suscitat no hi ha un acord sobre el moment i les causes de la descoberta ni sobre si es tracta de restes provinents d'un sol derelict o de més d'un.

En primer lloc, intentarem fer un repàs exhaustiu de la bibliografia sobre el vaixell de les llumetes enfonsat a Porto Cristo, conscients que aquesta tasca és molt difícil d'acomplir sense cap falta; però confiam que la presentació en públic d'aquesta comunicació serveixi per millorar, si no per donar per tancat, aquest recull.

A continuació, repassarem les circumstàncies de la descoberta segons les informacions publicades tant en la premsa local com en els textos científics.

La referència més antiga de la qual tenim constància és la d'un article de Baltasar Pinya en el setmanari manacorí *Arriba* del 18 de setembre de 1955, on descriu la sèrie de troballes que, arran d'un moviment *natural* de l'arena de la mar, varen anar fent una sèrie d'al·lots a les aigües que hi ha entre la platja de Porto Cristo i l'escullera coneguda com el Martell (*Pinya 1954*).

Més endavant, Ferrer Massanet (1957)¹ publicà un article sobre la nau en la

¹ FERRER MASSANET, Rafel (1957) "Una nave romana". *Tramuntana* núm.37, p. 5. Cf. MASCARÓ PASSARIUS, Josep (1962) "El tráfico marítimo en Mallorca en la Antigüedad clásica". *Boletín de la Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca* núm. 636, p. 176 n. 7.

desconeguda revista *Tramuntana*, del 1957, però ens ha resultat impossible localitzar aquesta publicació.

Segons Mascaró Passarius, d'on hem extret la cita, és una notícia de l'espoli que es va produir i de la venda de material arqueològic fins i tot als turistes de la platja (*Mascaró Passarius 1971, 83*).²

Més endavant, en el mapa de Mascaró Passarius del 1958, concretament en el full 30 corresponent a Porto Cristo, veim com el jaciment encara no hi està registrat. A més, en el mateix full Mascaró Passarius tampoc no documenta cap jaciment en el Riuet, ni fins a les coves dels Hams ni més amunt a llit del torrent, cosa que hagués confirmat aquella teoria versemblant de Ferrer Massanet (1957), seguida per Fuster i d'altres (*Fuster 1966, 28; Fuster Arnau, s. d.*), de restes romanes al que fóra port en època antiga i avui terra endins dins el barranc del Riuet, devers l'alçada de les coves dels Hams.

Tornant al vaixell, hem de destacar la referència que hi féu Mascaró Passarius (1962; 1971) en el seu clàssic article sobre les troballes a les costes mallorquines de materials diversos,³ però sense proposar-ne una data ni haver-ne revisat les troballes directament.

El 1963 aparegué el primer estudi sobre materials del derelict: és l'article de Beges (1963) en la revista *Empúries*, que descriu la compra d'onze llumetes del Museo Arqueológico de Barcelona. Les cinc que se sap d'on provenen són de Porto Cristo i les classifica com a tipus Loeschcke IV i II a.⁴ És la primera possible datació del carregament proposada i se centra en els regnats de Tiberi i Claudi, sense especificar-ne res més.⁵

Molt possiblement, algunes de les llumetes de què xerram foren publicades el

2 Per a les notícies de la troballa, és útil la referència que en fa Fuster en la pàgina 28 de la seva *Història de Manacor*. "A Porto Cristo, el dragat de 1936 deixà al descobert la nau del port. Llumetes, planxa de plom (dipositats en el Museu municipal el 22 d'octubre de 1956) i àmfores, algunes plenes de betum de Judea, 'como comprobó el análisis' (sic)." A més, afegeix que al final de la depressió formada pel Riuet o *cap des Toy*, a 2 km, se suposa el port romà perquè s'hi trobaren les restes de "cimientos, grafitos y restos de una nave" (n. 42). Finalment, diu que a les coves del Drac es trobaren dues llumetes el 1951 (n. 50). FUSTER, Gabriel (1966) *Historia de Manacor*. Colección Balearia. Libros de Manacor, III. Palma de Mallorca: Balearia.

3 Per contra, en la mena de recensió que dedicà Serrano a l'article de Mascaró, és absent tota referència a Porto Cristo. SERRANO, María Pilar. G. (1963) "Ánforas romanas en las costas de Mallorca". *Archivo Español de Arqueología* núm. XXXVI, p. 207-210.

4 Una amb una marca de terrisser amb mal estat que llegeix C. CIAC.

5 Les altres sis llànties són paleocristianes. Si com deia Mascaró Passarius hi havia llumetes a Porto Cristo amb símbols cristians, es podria creure que eren del mateix lloc, però amb tan poca informació de la compra no sabem si també vénen de Mallorca i poden ser de Manacor o si no hi guarden cap relació.

1964 per Falcon-Barker -segurament un autèntic *pirata*- en el llibre que suposadament tracta d'un derelict pròxim a l'illa Conillera, al sud-oest d'Eivissa.⁶

Els següents estudis que verem la llum foren els de Domergue (1966; 1968) en les *Mélanges de la Casa de Velázquez*. Segons Bailey (1968, 93), aquell proposava una datació de les llumetes del taller de Closius entre el 40 i el 50 dC. A més, aquest autor discuteix sobre si les possibles tres diferents fonts per a l'origen de llànties de C. Closius procedents de les Balears -una suposada troballa del segle XIX (Domergue), un derelict a Eivissa (Falcon-Barker) i la nau de Porto Cristo (Berges)- siguin del mateix derelict. Per a ell seria massa casualitat que hi hagués tres vaixells diferents amb llànties del mateix obrador i data a les illes, i proposa que totes les troballes siguin considerades com les de Porto Cristo.

Pel que fa a la publicació d'estudis sobre els materials provinents de la nau, sembla que una de les darreres publicacions monogràfiques fou la de Manera (1983) sobre part del material dividit en tres lots: un d'una col·lecció particular sense especificar, l'altre del Museu de Manacor i el tercer del Museu de Mallorca.

Seguint amb els investigadors internacionals que s'han ocupat del tema, el professor alemany Otto H. Frey (1970) publicà un article on documentava alguns materials de Porto Cristo recollits en una campanya amb submarinistes locals que dirigí, així com les principals notícies del descobriment del derelict.

La possibilitat que existeixi un altre derelict sembla tenir només un valedor, ja que l'única referència és la que d'una manera velada es fa en la publicació del derelict de Port Vendres II (*Colls et al. 1977, 37*). Quan l'autor repassa les troballes d'àmfores tipus Haltern 70 registrades a tot el món romà, dóna una notícia inèdita de la documentació d'aquest tipus d'àmfora juntament amb Dressel 20 a Porto Cristo, segons una informació de D. Colls, que diu que ha visitat el jaciment i que ho ha corroborat personalment.⁷

Un bon resum de tota la informació sobre els dos possibles vaixells de Porto Cristo i el seu possible port romà el trobam en el llibre de Parker (1992, 335-36) sobre els derelictes del Mediterrani.

Finalment, Fuster (*s. d.*), en l'esmentat treball -rar i difícil de trobar- publicat com a número especial de la revista local *Porto Cristo*, a inicis del 1990 publicà,

6 FALCON-BARKER, TED (1964) *ROMAN GALLEY BENEATH THE SEA*. LEICESTER: BROCKHAMPTON PRESS. Cf. PARKER, A. J. (1992) *Ancient shipwrecks of the Mediterranean & the Roman Provinces*. BAR. International series, 580. Oxford: Tempus Reparatum. P. 335-36.

7 Colls et al. 1977, 37 n 80. Notícia recollida per Parker en el seu jaciment núm. 886 "Porto Cristo B" (*Parker 1992, 336*). Així mateix, Parker afirma que, segons Frey, hi ha quatre derelictes més a Porto Cristo, però creu que es pot tractar de dipòsits de deixalles acumulades sota les aigües del port.

fins allà on hem pogut saber, el darrer estudi monogràfic sobre aquest jaciment.

A continuació passarem a repassar les circumstàncies del descobriment de la nau de les llumetes. La informació més fiable, per ser la primera publicada i, sens dubte, un testimoni directe, és el citat article de Pinya. Citam el paràgraf sencer pel seu interès en el tema que tractam:

«El estado de la cuestión, que anda pululando en rededor de la supuesta nave romana, es el siguiente: En el espacio de mar que media entre el faro del malecón y el litoral arenoso, es cierto que se ven en posición vertical y paralela, a flor de arena, en el fondo del mar, algunos trozos de maderos negruzcos. Por esta parte las corrientes del mar producidas por los temporales han hecho desaparecer la arena movediza que se ha escurrido hasta el muelle, dejando visibles las cosas enclavadas en el suelo que en otro tiempo estaban recubiertas por capas más gruesas de la misma arena.

De aquellos gruesos maderos sumergidos en el fondo arenoso del mar, unos pequeños arqueólogos incipientes con la ayuda de los lentes y su ingenio en el nadar, han sacado algunos trozos, resultando ser de costillas del casco de una nave, soldadas con tarugos sin ningún ligamento de clavos. Estos maderos por su blandura indican haber estado muchísimo tiempo en el agua del mar.

Puede tener relación con lo dicho y puede dejar de tenerla la abundancia de cerámica moderna y antigua que las aguas del mar siempre arrojan a la playa, el sacar varias ánforas romanas, cuellos, asas y otros trozos y hasta algunas lucernas de cerámica en buen estado de conservación. Pero ¿quién podría enumerar y coleccionar las inmensas riquezas que existen en el fondo del mar? Yo solo, por merced del cielo, poseo en mi museo particular cuarenta piezas entre ánforas y trozos importantes y todo sacado de las aguas de Porto-Cristo y sus mares.» (Pinya 1954, 1.)

Encara que pugui semblar difícil de creure, aquest article aporta una datació a la troballa que cap dels esmentats més amunt va consignar.⁸ Segons es desprèn del text de Pinya, la troballa del derelict es va produir l'agost o el setembre de 1954. No obstant això, l'article no incideix gaire en un punt que ens sembla important per fixar les circumstàncies de la troballa: el moviment de l'arena del fons que es produí entre la platja i el Martell. Aquest moviment va ser el responsable de destapar les restes del casc de la nau que estudiam. L'origen d'aquest moviment, emperò, ha estat atribuït a diferents causes sense que, segons les nostres apreciacions, s'hagi arribat a aquella que la causà. D'una banda, es publicà que les tempestes mogueren l'arena i descobriren les restes; de l'altra, que fou el dragatge que efectivament es produí el 1936. Ara bé, cap atenció ha estat prestada

⁸ Bé hem de dir que recentment Riera Bordoï va proposar aquesta data encara que sense aportar arguments al seu favor. RIERA BORDOI, Joan (2007) *Porto Cristo temps enrere a través de la postal*. Manacor: ART-7.

a les notícies publicades en la premsa local sobre el moviment a gran escala i amb cert perill de l'arena d'aquesta zona arran de la construcció de l'espigó. Per exemple, en la secció "El Ventilador" del setmanari *Arriba* de Manacor, en la seva edició de dia 7 d'agost de 1954, es pot llegir:

«El malecón de Porto Cristo sigue en su sitio y la playa continúa trasladándose delante del muelle, porque en verano también hay temporales.

Hay barcas que ya tienen que fondear una al lado de otra, por falta de sitio. Una hilera de embarcaciones puestas así, el día de mañana, podrán servir de puente para los vecinos del barrio de Sa Punta.

Que a lo mejor no van a necesitar, puesto que la barra de arena se adentra hacia la misma y se podrá ir y venir a pié firme.

Entonces el Cap d'es Toy será un lago y los pescadores, que lo son de altamar y no de marisma, situarán sus barcas en el muelle que forma el malecón, hasta ahora inútil excepto para alguna bandera francesa.» (Rugo 1954, 2.)

El que fa palès el text és que si bé els temporals de mar foren els agents directes que movien les tones d'arena que havien cobert el derelict durant denou o vint segles, les causes que aquests ho fessin ara d'una manera diferent a la qual ho havien fet durant tot aquest temps era la construcció de l'escullera just abans, entre els mesos de setembre de 1951 i mitjan 1952 (Riera Bordoï 2007). És a dir, si les troballes de materials romans acabaren amb la posterior reforma del Martell per tal de foradar-lo i deixar circular el corrent natural de la mar, cosa que tornà l'arena al seu lloc, això, al nostre parer, apunta inequívocament a una conclusió: les restes de la nau romana de Porto Cristo quedaren enterrades i preservades de nou en el lloc on s'enfonsà en el segle I dC.

Per tant, en endavant la nostra tasca és actuar en conseqüència perquè es puguin estudiar, conservar i difondre.

BIBLIOGRAFIA

BAILEY, Donald. M. (1978) *A Catalogue of the Lamps in the British Museum. Vol. II. Roman lamps made in Italy*. London: British Museum.

BERGES, M. (1963) "Noticiero arqueológico. Un lote de lucernas ingresado en el Museo Arqueológico de Barcelona". *Empíries* núm. 25, p. 234-240.

COLLS, Dalí; ÉTIENNE, Robert; LEQUÉMENT, Robert; LIOU, Bernard i MAYET, Françoise (1977) "L'Épave Port-Vendres II et le commerce de la Bétique à l'époque de Claude". *Archaeonautica* núm.1.

DOMERGUE, Claudi (1966) "Un envoi de lampes du potier Caius Closius". *Melanges de la Casa de Velázquez* núm. 2, p. 5-40.

— (1968) "Un envoi de lampes du potier Caius Closius I. Note complémentaire". *Melanges de la Casa de Velázquez* núm. 4, p. 391-92.

- FALCON-BARKER, Ted (1964) *Roman galley beneath the sea*. Leicester: Brockhampton Press.
- FERRER MASSANET, Rafel (1957) "Una nave romana". *Tramontana* núm.37, p. 5.
- FREY, Otto Herman (1970) "Zur archäologischen Unterwasserforschung an den Küsten Mallorcas". *Madrider Mitteilungen* núm.11, p. 122-128.
- FUSTER ARNAU, Alfred (s.d.) "El entorns arqueològics de Porto Cristo." Edició especial de la revista *Porto Cristo*.
- FUSTER, Gabriel (1966) *Historia de Manacor*. Colecció Balearia. Libros de Manacor, III. Palma de Mallorca: Balearia.
- MANERA ROCA, Esperanza. (1983) "Lucernas romanas procedentes de Porto Cristo (Manacor, Mallorca)", A: ARRIBAS PALAU, Antonio. (Ed.) *Pollentia. Estudio de los materiales, I. Sa Portella Excavaciones 1957-1963*, 3. Palma de Mallorca: The William L. Bryant Foundation, p. 367-400.
- MASCARÓ PASSARIUS, Josep (1971) "El tráfico marítimo en Mallorca en la antigüedad clásica", *Acti del II Congresso Internazionale di Archeologia Sottomarina, Barcellona 1961*. p. 69-86.
- (1962) "El tráfico marítimo en Mallorca en la Antigüedad clásica". *Boletín de la Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca* núm. 636, p. 173-184.
- PARKER, A. J. (1992) *Ancient shipwrecks of the Mediterranean & the Roman Provinces*. BAR. International series, 580. Oxford: Tempus Reparatum.
- PINYA, Baltasar (1954) "La supuesta nave romana de Porto-Cristo". *Arriba* núm.847, p. 1.
- RIERA BORDOI, Joan (2007) *PortoCristo temps enrera a través de la postal*. Manacor: ART-7.
- RUGO (1954) "El Ventilador". *Arriba* núm. 841, p. 2.
- SERRANO, María Pilar. G. (1963) "Ánforas romanas en las costas de Mallorca". *Archivo Español de Arqueología* núm. XXXVI, p. 207-210.

Arqueologia i projecció arquitectònica: el disseny i traçat de l'església de l'Antiguitat tardana de Son Peretó (Manacor, Mallorca)

Silvia Alcaide González (ICAC)¹

Des del seu descobriment a inicis del segle XX, l'església tardoantiga de Son Peretó ha estat l'objecte d'una gran quantitat d'estudis i publicacions, on s'han tractat diferents aspectes arqueològics i artístics relacionats amb l'edifici, com són la forma i evolució de la seva planta o l'anàlisi del seu paviment de mosaic. La present contribució pretén realitzar una aportació més al seu coneixement, analitzant els sistemes de proporció arquitectònica emprats a l'antiguitat que possiblement varen aplicar-se en el disseny i traçat de l'edifici.

L'església rural de Son Peretó

El jaciment arqueològic de Son Peretó es localitza sobre una lleugera elevació del terreny, entre les Cases de Son Peretó i la carretera que va de Palma a Artà (Ma-15), a uns 6,5 km del nucli urbà de Manacor.

El conjunt eclesiàstic es compon d'una església i d'un baptisteri de planta quadrangular que s'adossa a la seva façana occidental (*fig. 1*). Aquest forma part d'un assentament més extens, del qual s'ha excavat part d'una zona d'hàbitat situada a l'oest del baptisteri, però edificada en un moment posterior. Aquest nucli domèstic està format per diverses estances de planta quadrangular, algunes de les quals, a més, presenten enterraments.² Al sud es localitza una altra sèrie de petites cambres que, en aquest cas, varen tenir una finalitat exclusivament funerària, almenys en la seva darrera fase (*Riera et al. 2006; Riera i Martínez 2009; Riera et al. 2009; Riera et al. 2010*).

¹ Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Silvia78es@hotmail.com.

² La construcció d'aquest sector s'ha datat en un moment posterior a inicis del segle VI dC (500-525 dC) basant-se en el material ceràmic trobat a l'interior dels seus murs. El seu abandonament sembla que va estar relacionat amb un incendi que va provocar la destrucció de l'assentament, probablement entre finals del segle VII i principis del VIII dC (*Riera i Martínez 2009, 311*).